

УДК 821.61.2 Т.Шевченко
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-20>

Оксана СЛІПУШКО,
orcid.org/0000-0002-7401-7492
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії української літератури, теорії літератури та
літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
oksana-slipushko@ukr.net

Анна ШАПОВАЛОВА,
orcid.org/0000-0001-8668-5225,
кандидат філологічних наук,
керівник сектору зі вступу та визнання Підготовчого відділення
для іноземних громадян
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *annashapovalova13@gmail.com*

Жуй ФАНЬ,
orcid.org/0000-0002-1505-8390,
аспірант кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *cristinvvan@gmail.com*

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ МИСЛЕННЯ У ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «МУЗЫКАНТ»

У статті проаналізовано особливості української моделі мислення у російськомовній повісті Тараса Шевченка «Музыкант». Акцентовано увагу на центральному образі твору – постаті українського кріпосного артиста, музиканта. Визначено його характер як яскравий національний талант, народжений в Україні, який присвячує свій геній Вітчизні. Наголошено на традиційності українського типового героя, сила таланту якого стала підставою для щасливого завершення сюжету. Показано особливості репрезентації автором суто українських умов тогочасного життя, в контексті яких талановитий музикант не має волі та є кріпаком. І в цьому полягає не тільки трагедія його особисто, а й трагедія його української Вітчизни. Він постає її частиною, типовим персонажем, представляючи український спосіб мислення, породжений тогочасними умовами реальності.

У статті наголошується, що образ головного героя є значною мірою автобіографічним. Спостерігаємо у ньому багато життєвих збігів, водночас суттєве значення має художній вимисел. Тому поряд із реальними збігами бачимо низку психологічних паралелей. Образ кріпака Тараса переконливий своєю життєвістю, тим, що апелює до конкретної постаті – самого Тараса Шевченка. Обираючи російську мову як мову свого тексту, письменник робить це цілком свідомо, адже саме чужа мова найбільш яскраво і вишукано, контрастно і промовисто відображає саме українськість моделі мислення у ній. Національною за сутністю є модель мислення автора, оповідача-наратора і головного героя. Загальний ідейно-тематичний спектр повісті «Музыкант» фактично резонує зі спрямованістю прози письменника. Твір синтезує різнопланові роздуми митця, котрі всі так чи інакше торкаються реалій тогочасного українського життя. Зокрема, це доля кріпаків, роздуми про освіту і мистецтво. Усі ці міркування пропускаються через українське світосприйняття, інтерпретуються автором чи героєм у контексті реалій українського життя і менталітету. Вагоме значення у творі відіграє епістолярна спадщина, покликанням якої є представлення емоцій, думок, почуттів і загалом світосприйняття головного героя. Така індивідуальна забарвленість текстів листів репрезентує еволюцію особистості митця Тараса. Завдяки епістолярію твір набуває ліричного, певною мірою мелодраматичного характеру. Часте захоплення Тараса Шевченка мелодраматичністю знижує художній рівень твору, проте допомагає репрезентувати внутрішню сутність героїв. У творі бачимо багато колоритних образів природи, портретних характеристик, елементів мемуаристики. Автора фактично не цікавить особисте життя митця. Він виявляє інтерес до глобальної проблеми митця в неволі, бунтуючи проти цього, оскільки сам пережив цю глибоку трагедію. Твір є художньо довершеним особливо з точки зору проявів у ньому українського народного характеру, моделі та способу мислення. Яскравий національний колорит виявляється в усьому, зокрема в характері та образі головного героя. Це суто український тип митця, в характері якого представлено психологію українського мислення і сприйняття світу. Український спосіб мислення також позначений у творі впливами романтичної традиції, зокрема українського варіанту європейського романтизму.

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Музыкант», повість, романтизм, соціально-побутова повість, епістолярій, мемуари.

Oksana SLIPUSHKO,

orcid.org/0000-0002-7401-7492

Doctor of Philology Sciences, Professor;

Head of the Department of History of Ukrainian literature, Theory of Literature and Literary Creativity

Study and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) oksana-slipushko@ukr.net

Anna SHAPOVALOVA,

orcid.org/0000-0001-8668-5225,

Candidate of Philology Sciences,

Head of Sector of Admission and Recognition of Educational Documents,

Preparatory Department for International Students

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) annashapovalova13@gmail.com

Rui FAN,

orcid.org/0000-0002-1505-8390

PhD Student at the Department of History of Ukrainian literature,

Theory of Literature and Literary Creativity

Study and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) cristinvvan@gmail.com

UKRAINIAN MODEL OF THINKING IN THE STORY OF TARAS SHEVCHENKO “MUSICIAN”

In the article the specific of the Ukrainian model of the thinking in the Taras` Shevchenko story “Musician” written in Russian language is analysed. It is emphasized on the central image of the work – the figure of the Ukrainian serf artist, musician. His character is defined as a bright national talent, born in Ukraine and devoting his genius to the Motherland. The traditional character of the typical Ukrainian hero is noted, the strength of his talent became the basis for the happy ending of the plot. The author shows the peculiarities of the author's representation of purely Ukrainian living conditions of that time, in the context of which a talented musician has no will and is a serf. In addition to this, there is the tragedy not only for him personally, but also for the tragedy of his Ukrainian Motherland. He is a part of it, a typical character, representing the Ukrainian way of thinking, generated by the reality conditions of that time.

It is noted that the image of the protagonist is autobiographical. We can observe a lot of life and real coincidences, at the same time, the fiction of the author is of significant importance. Therefore, along with real coincidences, a number of psychological parallels are observed. The image of the serf Taras is convincing in its vitality, in that it is tied to a specific figure in life – Taras Shevchenko Choosing Russian as the language of his text, the writer does this quite deliberately, because it is the foreign language that most vividly, contrastingly and eloquently reflects the Ukrainian thinking model. The model of thinking of the author, narrator and protagonist is essentially national. The general ideological and thematic range of the story “Musician” practically resonates with the direction of the poet's prose. The work synthesizes the artist's diverse reflections, all one way or another affecting the realities of the then Ukrainian life. In particular, this is the fate of serfs, reflections on education and art. All these arguments are passed through the Ukrainian worldview, interpreted by the author or hero in the context of the realities of Ukrainian life and mentality. The epistolary legacy plays a significant role in the work, whose vocation is to represent the emotions, thoughts, feelings and worldview of the protagonist. This individual coloring of the letter texts represents the evolution of the personality of the artist Taras. Thanks to the epistolary, the work acquires the character of a lyric, to a certain extent melodramatic. Taras Shevchenko's frequent fascination with melodrama reduces the artistic level of the work, but helps to represent the inner essence of the heroes. In the work we see many colorful images of nature, portrait characteristics, elements of memoirism. The author is actually not interested in the artist's personal life. He takes an interest in the global problem of the artist in captivity, rebelling against it, since he himself experienced this deep tragedy. The work is absolutely artistic, especially from the point of view of the manifestations of the Ukrainian folk character, model and way of thinking in it. A bright national flavor is manifested in everything, in particular, in the character and image of the protagonist. This is a purely Ukrainian type of artist, in whose character the psychology of Ukrainian thinking and perception of the world is represented. The Ukrainian way of thinking is also marked in the work by the influence of the romantic tradition, in particular the Ukrainian version of European romanticism.

Key words: *Taras Shevchenko, “Musician”, story, Romanism, social and everyday story, heritage of letters, memoirs.*

Постановка проблеми. Творча спадщина Шевченкознавства, репрезентує ряд питань і проблем, які залишаються мало вивченими, а отже, актуальними і такими, що становлять інтерес для Тараса Шевченка, незважаючи на суттєвий систематичний розвиток вітчизняного і світового

модерних історико-літературних студій. Написані російською мовою повісті Тараса Шевченка, зокрема «Музикант», не були значущим фактом тогочасного літературного життя. Повість була опублікована після смерті автора, тому не стала також предметом прижиттєвої літературної критики Шевченка. Натомість повість «Музикант», як і всі інші прозові твори поета, становить важливу частину творчої спадщини митця. Текст дає змогу говорити про особливості моделі мислення у ній, специфіку творчої ідейно-тематичної парадигми автора. Саме в російськомовному тексті дослідження українського характеру сформованої тут мисленнєвої моделі є особливо цікавим.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти проблеми специфіки української моделі мислення у російськомовній повісті Тараса Шевченка «Музикант» досліджуються у працях Ю. Барабаша (Барабаш, 2006), О. Бороня (Боронь, 2015), Г. Клочека (Клочек, 2014), В. Смілянської (Смілянська, 2005) та ін. Більшість дослідників акцентують увагу саме на специфіці жанру прози, проблемі вибору російської мови автором, питаннях системи образів, ідейно-тематичному спектрі тощо. Натомість не існує комплексного окремого дослідження, присвяченого саме вивченню особливостей українського спрямування моделі мислення у повісті «Музикант». Саме звернення до цієї теми і визнає актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у виокремленні специфічних і характерних рис, які репрезентують український характер мислення у російськомовній повісті Тараса Шевченка «Музикант».

Виклад основного матеріалу. Повісті Тараса Шевченка були з певних причин написані російською мовою. Це було свідоме рішення автора. Усього їх збереглося дев'ять. Проте могло бути і більше, про що свідчать поодинокі згадки сучасників і дослідників творчої спадщини митця. Твір «Музикант» ґрунтується на цілком незалежній композиції, що суттєво відрізняє його від інших повістей поета, зокрема «Наймичка» чи «Варнак». У повісті «Музикант» не дублюється сюжет і фабула однойменних поем українською мовою, як це спостерігаємо у двох згаданих повістях. Точкою відліку для роботи над повістями загалом стало 28 листопада 1854 року. Саме тоді Тарас Шевченко почав писати повість «Музикант». Наприкінці твору він чітко вказує на дату його завершення – 15 січня 1855 року. Писав поет свій прозовий текст у Новопетровському укріпленні. Але вперше повість було надруковано в журналі «Киевская старина» за підтримки Вільяма Беренштама 1887 року, тобто вже після смерті автора. Отже, Шевченко не

мав змоги читати прижиттєву критику на неї, як це було з його «Кобзарем».

Щодо російської мови твору, то схиляємося до думки О. Бороня, який зазначає: «Звернення Шевченка до прози російською мовою могло бути зумовлене цілим комплексом причин і творчих спонук: намагання розширити власні креативні можливості; нерозробленість прозової української літературної мови; брак рідномовної практики, потрібної для праці над епічним твором; прагнення заявити про себе і вплинути на ситуацію в літературі; відсутність українських журналів; бажання побачити свій доробок опублікованим, що наклало істотні обмеження не тільки на вибір мови, а й на проблематику твору; зрештою, в останню чергу – зацікавленість у матеріальній винагороді, особливо актуальній для засланця. За Шевченковим задумом, повісті мали донести до російського суспільства правду про життя українського народу, його культуру, звичаї, побут, сказати б, прикметні риси менталітету» (Боронь, 2015: 71).

У центрі твору бачимо образ українського кріпосного артиста, музиканта. Це яскравий національний талант, народжений в Україні, який присвячує свій геній саме Вітчизні. Це традиційний український типовий герой, сила таланту якого стала підставою для щасливого завершення сюжету. Автор репрезентує суто українські умови тогочасного життя, за яких талановитий музикант не має волі. Він кріпак. І в цьому не тільки трагедія його особисто, а й трагедія його української Вітчизни. Музикант постає її частиною, представляючи український спосіб мислення, породжений тогочасними умовами реальності.

Образ головного героя є значною мірою автобіографічним. Спостерігаємо у ньому багато життєвих збігів, хоча суттєве значення має художній вимисел. Тому поряд із реальними збігами бачимо низку психологічних паралелей. Образ кріпака Тараса переконливий своєю життєвістю, тим, що пов'язаний із конкретною постаттю – самим Тарасом Шевченком. Обираючи російську мову як мову свого тексту, письменник робить це цілком свідомо, адже саме чужа мова найбільш яскраво і випукло, контрастно і промовисто відображає саме українськість моделі мислення у ній. Національною за сутністю є модель мислення автора, оповідача-наратора і головного героя. Загальний ідейно-тематичний спектр повісті «Музикант» фактично резонує зі спрямованістю прози поета. Твір синтезує різнопланові роздуми митця, котрі всі так чи інакше торкаються реалій тогочасного українського простору. Зокрема, це доля кріпаків і роздуми про освіту і мистецтво. Усі ці міркування пропускаються через українське

світосприйняття, інтерпретуються автором чи героєм у контексті реалій українського життя і менталітету. По суті поєднання цих двох тем відображено у повісті «Музикант». А їх осмислення представляє український погляд на проблемні питання. Твір пронизаний ідеєю тлумачення долі кріпака-таланту, кріпака-генія, мистецтва у неволі. Свій твір Тарас Шевченко писав далеко від України, у засланні. Створені у ній картини народжувалися в його уяві з теплих спогадів автора про рідну землю. Тому є цілковитим витвором його фантазії, основаної на минулому знанні та сприйнятті світу і соціуму, в яких колись перебував.

На початку твору – подорожні нотатки оповідача, який відвідує українське місто Прилуки Полтавської губернії. Оповідач-наратор із пієтетом говорить: «Словом, все есть, что нужно для полной романтической картины» (Шевченко, 1991: 131). Він із неабияким пієтетом згадує козацькі часи, гетьмана Івана Самойловича. І його радість від краси Полтавської землі та її природи змінюється відчаєм, сумом, коли на фоні розкішного панського балу поет згадує обідраних селян, яких зустрічає на дорозі. А про панські бали він говорить категорично: «Цинизм, чтобы не сказать мерзость, и больше нечего» (Шевченко, 1991: 133). Оповідач, отже самого автора, жахає розкіш балу, яку він бачить. Контрастними є його настрої щодо надзвичайно красивих картин української природи: «Мне казалось святотатством нарушить малейшим движением эту торжественную тишину святой красавицы природы» (Шевченко, 1991: 136).

Особливого значення надає автор першій зустрічі оповідача Михайла Івановича з артистом Тарасом. Він слухає виступ генія-кріпака. Перше враження оповідача дуже промовисте: «Это был молодой человек, бледный и худощавый, – все, что я мог заметить из-за виолончеля» (Шевченко, 1991: 137). Натомість його музика була сильною, емоційною. Оповідач дивується, що артисту не аплодують, а виявляється, що просто господар не дозволив іще. Тоді Михайло Іванович порушує цю традицію й починає аплодувати. Фактично ми бачимо певну дикість, коли глядачі бояться аплодувати без дозволу пана тільки тому, що слухають музику кріпосного, а не вільного музиканта. Оповідач називає його справжнім джентльменом, відкрито визнаючи силу таланту, велике значення Тараса і для самого автора, і для тогочасного суспільства загалом. Характерною рисою невільного митця є те, що він являє собою «образ грустного артиста со своею меланхолическою улыбкою» (Шевченко, 1991: 137). Натомість музика у його виконанні постає як «чудные, божественные

звуки, в которых отразились стоны рыдающего непорочного сердца» (Шевченко, 1991: 138), коли він грає твори Шопена. Те, що автор назвав музиканта Тарасом, свідчить про глибокий автобіографічний характер образу головного героя. Розуміння оповідачем головного героя Тараса, втішання його і поради молитися Богу свідчать про те, що автор спирається насамперед на власний життєвий досвід. Він високо підносить духовне, ставлячи його вище за матеріальне, оскільки саме «истинно прекрасное и возвышенно-духовное не нуждается в ремесленных золоченых и даже золотых украшениях» (Шевченко, 1991: 147).

Далі автор подає вставну оповідь про походження Тараса з бідного селянського роду кріпаків. Батька він фактично не знав, мати померла в наймах, після чого Тарас пристав до сліпого кобзаря. Ця зміна становища йому навіть сподобалася, бо саме це привело до того, що його талант помітили і він потрапив до пана. Саме любов до мистецтва і відданість йому визначили його життєвий шлях. Відтак автор закликає: «Любите свое прекрасное искусство, и Господь успокоит вашу страждующую душу и пошлет вашему терпению счастливый конец» (Шевченко, 1991: 149). Залишивши такий заповіт кріпосному генію, Михайло Іванович покидає місто, в яке повернеться через двадцять років.

Новий часовий відрізок починається фактично тим же самим – це натхненна зустріч оповідача з рідною Малоросією і смиренним, як він його називає, городом Прилуки на Полтавщині. Далі автор подає вставну новелу про мадмуазель Марію Тарасевич і качанівського пана. О. Боронь пише, що ця історія «приголомшливо-натуралістична своєю суворою правдивістю – логічно продовжує ряд епізодів із кріпацької неволі: гарем у маєтку, смерть служниці внаслідок свавілля сестри поміщика Арновського» (Боронь, 2015: 159). Трагічна історія пані Тарасевич стає символом рабського у своїй сутності становища митця в тогочасному суспільстві Російської імперії, в підневільній їй Україні. Загалом усі деталі твору спрямовані на показ трагізму такої ситуації. Водночас історія нещасної жінки по суті програмує щасливий фінал історії про Тараса Федоровича. Цим Тарас Шевченко значною мірою творить і моделює свою особисту долю, те, як вона б могла склестися. Але в реальному житті автора такий фінал став неможливим через арешт і солдатчину. Шевченко так і не одружився, не мав родини і хатини, про що завжди мріяв. Біографічні збіги у творі й житті поета не є переказом життя Шевченка – це окремі реальні факти його біографії, які супроводжуються суттєвим вимислом.

Загалом композиція повісті «Музикант» є досить складною, містить багато вставного матеріалу, тут відсутня лінійність часу. Оповідач веде нарацію, оповідь, і про все читач дізнається від нього, з його оцінками, через його свідомість і сприйняття. Образ Тараса Григоровича є центральним: усі події розгортаються навколо нього. Промовистими є певні пари героїв – Антона Адамовича й Мар'яни Якимівни, красуні Софії Самійлівни та її чоловіка, який нічого особливого із себе не представляє, Арновського і його сестри – всі вони протилежні за своєю сутністю. Сюжет повісті не є суто автобіографічним, але в ньому багато авторського, почерпнутого з реального життя самого автора. В основі сюжету лежить яскравий конфлікт між соціальним статусом музиканта (він кріпак) і його великим талантом скрипаля-віртуоза. Також герой наділяється високими морально-етичними характеристиками, перевищуючи цим своїх господарів. У творі поєдналися різні часові простори, що позбавляє текст єдності місця, часу і простору. Велике значення тут мають листи, які покликані розкрити емоції, думки, переживання Тараса. У реальному житті й сам Шевченко любив ділитися у своїх листах особистими враженнями і роздумами, про що свідчить його епістолярна спадщина.

Щаслива любовна історія Тараса й Наташі становить основу для подальшого утвердження віри героя в силу його таланту й особистих якостей. Наташа щиро захоплюється його грою і талантом. Між ними твориться не тільки гармонія звуків, а й гармонія найніжніших почуттів. Остаточним кроком до щасливого завершення історії кріпосного генія став викуп його з кріпацтва. Весь спектр людських почуттів відображено в тому, як Тарас побачив свою відпускну на волю: «Все, что ни сказал бы я вам про свои ощущения в эту великую минуту, все бы это и тени не было похоже на то, что я чувствовал» (Шевченко, 1991: 173). А ще віри в себе йому додає те, що Наташа віддала перевагу йому перед знатними і багатими. Так відбувається відродження сильної людської особистості, наділеної талантом і генієм. Підставою для цього відродження стає воля і пріоритет таланту, здібностей над становищем і грішми. Антон Адамович Арновський заплатив за нього з віолончеллю 2500 рублів. За таку ж саму суму було викуплено і Шевченка з кріпацтва. Усі листи у творі мають виражену індивідуальну забарвленість, суттєво відрізняючись від оповіді наратора. Так, Тарас пише Михайлу Івановичу, що «добрый, молчаливый Антон Адамович, не долго рассуждая и не говоря никому ни слова, решил по-своему одним разом. Он заплатил за мою свободу с виолончелью 2500 рублей. Если бы

г. Арновский был моим владыкою, этого бы никогда не случилось» (Шевченко, 1991: 174). Така індивідуальна забарвленість текстів листів репрезентує еволюцію особистості. Наприкінці оповідач радіє, що спостерігає за щасливою людиною. Він ніби сам переживає його емоції та почуття. Твір набуває ліричного, певною мірою мелодраматичного характеру. Шевченко часто захоплюється мелодраматичністю, що знижує художній рівень твору, проте допомагає репрезентувати внутрішню сутність героїв. У творі бачимо багато колоритних образів природи, портретних характеристик, елементів мемуаристики. Автора фактично не цікавить особисте життя митця. Він виявляє інтерес до глобальної проблеми митця в неволі, бунтуючи проти цього, оскільки сам пережив таку глибоку трагедію.

Висновки. У творі яскраво вираженою є постать оповідача, що є одним із репрезентантів суто української моделі та способу мислення. Наратор постає як людина з України та українська, виявляючи свою любов, знання і захоплення рідною землею, історією, природою, людьми, народженими на ній талантами. Своєрідними сховищами української моделі мислення є листи, епістолярна спадщина, присутня у творі, а також його подорожні нотатки. Впливи романтизму у тексті повісті теж мають суто український характер. Також у повісті присутні елементи сентименталізму з його дидактичністю, який синтезується, але не поглинається романтичною традицією. Як і в романтичних текстах, герої повістей Шевченка часто виступають носіями його особистих ідей і переконань. Авторське альтер-его часто присутнє у творі, що визначає саме його український спосіб мислення та інтерпретації світу. Також у повісті «Музикант» відчувуються просвітницькі елементи, зокрема, в такому дусі витримані роздуми автора про значення освіти в житті людини та суспільства. Вони ґрунтуються на суто українських соціальних реаліях, випливають із контексту національного життя. Загалом глибокий автобіографізм повістей репрезентує українську модель героя й самого автора. Текст і його творець постають породженням національного контексту. Головний конфлікт твору досить умовний, він розпливається у всьому тексті. Однозначно це конфлікт соціальний, який базується на реаліях саме українського життя. З нього випливає і гостре засудження автором кріпацтва з усіма його наслідками, його критика і неприйняття на всіх рівнях, зокрема рівні окремої особистості, талановитого генія, котрий не має волі. Таким чином Тарас Шевченко через постаті своїх українських героїв виявляє своєрідний бунт проти нього. Автор виступає проти того соціального ладу,

який калічить долі українських людей. Суттєвим у творі є також чинник етичний. Для автора мають суттєве значення етика і мораль як головних героїв, так і другорядних.

Твір є художньо довершеним, особливо з точки зору проявів у ньому українського народного

характеру, моделі та способу мислення. Яскравий національний колорит виявляється в усьому, зокрема в характері та образі головного героя. Це суто український тип митця, в характері якого представлено психологію українського мислення і сприйняття світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. Вибрані студії. Гоголь. Сковорода. Шевченко. Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. 741 с.
2. Боронь О. Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості : збірка статей. Київ : Критика, 2015. 344 с.
3. Клочек Г. Шевченкове слово: спроби наближення. Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2014. 415 с.
4. Смілянська В. Шевченкознавчі роздуми. Київ, 2005. 491 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12 томах. Том 3. Драматичні твори. Повісті. Київ : Наукова думка, 1991. 395 с.

REFERENCES

1. Barabash Yu. Vybrani studiji. Hohol. Skovoroda [Selected works. Shevchenko]. Kyiv: Kyjevo-Mohylanska akademija, 2006. 741 s. [in Ukrainian].
2. Boron O. Poet i joho proza: geneza, semantyka i retceptcija Shevchnkovoji tvorchosty : zbirka statej. [Poet and his prose: genesis, meaning and reception]. K.: Krytyka, 2015. 344 s. [in Ukrainian].
3. Klochek H. Shevchenkove slovo: sprobly nablyzhennya [Shevchenko`s word: attempt of approaching]. Kirovohrad : "Imeks-LTD", 2014. 415 s. [in Ukrainian].
4. Smilyanska V. Shevchenkoznavchi rozmysly [Thinking about Shevchenko]. Kyiv, 2005. 491 s. [in Ukrainian].
5. Shevchenko T. Povne zibrannya tvoriv y 12 tomah. Tom 3. Dramatychni tvory. Povisti [Full collected works]. Kyiv : Naukova dumka, 1991. 395 s. [in Ukrainian].